

Відносини батьків і дітей у контексті Священного Писання Нового Завіту

Ростислав Дідух

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2019-7-48>

Стаття присвячена вирішенню питань, пов'язаних зі стосунками батьків і дітей та християнського виховання в контексті Священного Писання Нового Завіту. Сьогодні ця тема актуальна особливо, адже молоді батьки більше уваги приділяють віртуальній реальності, а не дітям; хочуть навчити дітей тому, чого самі не бажають засвоїти. Тому в першій частині статті описані ті проблеми, які мають місце в християнській сім'ї, а в другій – досліджено, як можна вирішити їх, керуючись безцінними порадами, що описані в Біблії.

Ключові слова: Священне Писання, виховання, батьки, діти, любов, Закон Божий.

Постановка проблеми. Сьогодні часто можна почути запитання: що нам робити з дітьми, як їх виховати хорошими людьми і християнами. У такому випадку доречніше було б запитання це адресувати собі: що нам робити із собою. Усі ми пам'ятаємо народні прислів'я, і вони є надзвичайно доречними в контексті досліджуваної теми: яблуко від яблуні далеко не падає; з гіркового джерела солодка вода не потече; той, хто не вміє грати на скрипці, іншого цьому не навчить. Тож потрібно пам'ятати, що виховує дитину та атмосфера, у якій вона зростає. Ми всі називаємо себе християнами, тобто тими, хто є послідовником Христа, хто йде за Христом, виконуючи Його заповіді. Але що дозволяємо собі при дітях? Часто ми осуджуємо інших. До нас приходять друзі, ми спілкуємось, розділяємо спільну трапезу, а коли вони йдуть, починаємо осуджувати, робимо це при дітях. Мовляв, вони граються, нас не розуміють і нічого не чують з того, що говоримо. Коли нам вигідно, ми можемо

казати, що малі діти ще такі дурненькі, а коли хочемо похвалитись перед кимось, то кажемо «він у мене такий розумний». Пам'ятати ж потрібно одне: малі діти роблять не те, що їм говоримо, а повторюють те, що робимо ми в їхній присутності. Якщо батьки хочуть, щоб дитина виросла ввічливою і порядною, то якраз вони і мають показати приклад цієї ввічливості. Коли дитина бачить, як батьки підлещуються до тих, хто їм вигідний, і осуджують інших, то й сама виросте лицемірною і лукавою. Тож, у першу чергу, щоб виховати хорошу людину, треба виховувати себе. Батьки приходять з роботи, включають телевизор чи листують сторінку соцмереж у той час, як дитина хоче мати якусь спільну справу з ними, але чує у відповідь: «Тобі ще цього не можна», «Ти ще надто малий». Дорослі зайняті невідомо чим, а хочуть, щоб діти їхні були кращими. Невже це важко зрозуміти? Перш за все, не важко зрозуміти розумом, але дуже важко зрозуміти своєю волею, як говорить ап. Павло: «Усе мені дозволено, але не все мені на користь, усе мені дозволено, але ніщо не має володіти мною» (1 Кор. 6:12). Тому важливо вказати, які принципи виховання розкриваються в Біблії, бо те вчення, яке ми черпаємо зі Священного Писання, – неоціненний досвід. Отож, актуальність праці є очевидною.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати, як варто виховувати дитину-християнина в контексті свідчень новозавітних книг. Для цього варто увагу зосередити на вирішенні таких завдань, як:

- діти – взірці для дорослих;
- функції дорослих у вихованні маленького християнина;
- спільна молитва і участь у богослужіннях – запорука доброго виховання;
- батьки – вчителі Закону Божого;
- доцільність покарань.

Аналіз джерел. Для розкриття теми стосунків батьків і дітей узято до уваги тлумачення на відповідні місця Євангелій і Апостольських послань свт. Іоана Золотоустого, блаженного Августина, а також матеріали екзегетичних праць блаж. Феофілакта Болгарського, Феофана Затворника, Олександра Іванова. Інформацію, що стосується побуту і традицій єврейського народу часів земного життя

Ісуса Христа взято із книги сучасного дослідника Біблії священника Володимира Кусьнежа. Варто додати, що в останні десятиліття стрімко зріс інтерес до інтернет-ресурсів. Тож там можна знайти чимало посилань, які будуть корисними для дослідження теми стосунків батьків і дітей та виховання маленького християнина.

Виклад основного матеріалу. На жаль, у наш час батьки часто не можуть подолати свої шкідливі звички, а тому не показують достойного прикладу своїм дітям. Не можуть подати приклад стримання за столом, а об'їдаються; не можуть показати приклад, як говорити, а сваряться і дуже часто використовують нецензурну лайку; не можуть впоратися зі своїми очима, а дивляться що завгодно і так далі. Найбільш дивним є те, що при цьому всі батьки хочуть, аби їх діти стали ангелами за поведінкою, а виходить навпаки, бо коли діти стають школярами, то все це підсилюється. Сім'я має бути фортецею, щитом, який захищає дитину від мерзоти навколишнього світу, адже дитина не може не контактувати зі світом. Завдання батьків – підготувати дитину до цього контакту, перш за все, своїм особистим прикладом.

Одним із найбільш шкідливих чинників, що впливають на дитину сьогодні, є телебачення та інтернет. Вони затягують і позбавляють живого спілкування. Дуже часто нині можна спостерігати дітям та й дорослим, як важко наживо висловитися, зробити аналіз якоїсь події чи ситуації, а в соцмережах вони – найактивніші дописувачі. Буває, батьки запитують, як дитині позбутись залежності від цього. І коли чують відповідь, що не потрібно самим багато часу проводити у віртуальній реальності, то кажуть: «Сьогодні без цього неможливо прожити». Тобто, ми маємо ситуацію, коли «я» хоче, щоб дитина була хорошою, але сам від себе нічого не відірву. Ні на яку жертву «я» не піду, навіть заради своєї дитини. Обмежується тим, що жертва батьків заради своїх дітей – це нагодувати й одягнути (на жаль, це подібне на ставлення до домашніх тварин), а не бажання позбутися того, що явно розтліває дитину. Тож і маємо такий собі соціум зі спотвореним відчуттям любові в той час, як Писання любов ставить ознакою приналежності до учнів, послідовників Христових: *«З того знатимуть, що ви мої учні, якщо мати-*

мете любов між собою» (Ін. 13: 35). Правда любов – це жертвність, готовність віддати щось своє заради ближнього. Причому це не пожертва грішми, а жертва своїми звичками, які пагубно впливають на дитину.

Де немає чистоти духовної, не варто надіятись на добрі плоди виховання. Виховати християнина можна лише там, де є правильне, розумне християнське життя, життя без фанатизму, бо фанатизм протилежний християнству. Стосовно дитини не має бути насилля, а має бути допомога. До певного віку дитину треба спонукати: і розбудити зранку, і відвести в школу, і відвести до Церкви на службу... Не варто перебільшувати, не треба, наприклад, малу дитину заставляти відбути всю службу, бо на все свій час.

Дуже важливим моментом, що об'єднує всю сім'ю, є спільне читання молитов. Адаже, з одного боку, молитви спонукають до роздумів про святість, а з другого – показують, у якому стані знаходиться людина зараз. Не треба заставляти себе чи дитину вчитати якнайбільше молитов, хай це буде п'ятихвилинне молитовне правило, але нехай пройде воно в спокої, умиротворенні, усвідомленні того, що вся сім'я в цей момент розмовляє з Творцем. З дитиною можна проаналізувати те, про що молились, обговорити, дати можливість їй прочитати молитву вголос, або сказати кілька слів своїми словами, і це буде великий крок до єдності й однодумності. Сім'я стане одним тілом, чи, як її ще називають, малою Церквою. Така безпосередня дитяча молитва може багато чому навчити і дорослого, адже й Христос у свій час сказав: *«Не забороняйте дітям приходити до мене, бо таких є Царство Небесне» (Мк. 10: 13–16).*

Часто ми стикаємося з тим, що батьки в ритмі сучасного життя не хочуть виховувати дітей. Поспішають віддати їх у дитсадок, школу, університет, а потім задаються питаннями *«Чому вони такими байдужими виросли?»*. Виросли байдужими, бо в байдужості росли. Дитину треба виховувати змалку. Увага до хорошого виховання була в Церкві з давніх часів. Якщо згадати Писання, то гарно виховані діти є умовою того, що чоловік може бути рукоположений в єпископи чи диякони. Прочитуємо ці слова:

«Але єпископ повинен бути непорочним, однієї жінки чоловіком, тверезим, цнотливим, благоговійним, чесним, гостинним, здатним навчати, не п'яницею, не забіякою, не сварливим, не користолюбним, а тихим, миролюбним, не срібололюбним, таким, що добре править домом своїм, дітей тримає в слухняності: з усякою чесністю... Диякон повинен бути чоловіком однієї жінки, таким, щоб добре правив дітьми і домом своїм» (1 Тим. 3:2–4,12).

Коментуючи це місце Писання, свт. Феофан Затворник говорить, що Церква – це дім Божий, а вірні – діти, тому священнослужитель має управляти церквою так, як своїм домом, своїми дітьми, у любові, а діти мають бути йому послухними. Тому керування малою церквою є свідченням того, чи зможе єпископ управляти церквою великою¹.

Зупинимось більш детально на тому, що Священне Писання говорить про ставлення до дітей. Найперше, Біблія говорить, що діти це дар Божий:

«І глянув [Ісав], і побачив дружин і дітей, і сказав: хто це у тебе? Яків сказав: діти, яких Бог дарував рабу твоєму» (Бут. 33:5).

«І сказав Йосиф батькові своєму: це сини мої, яких Бог дав мені тут. [Яків] сказав: підведи їх до мене, і я благословлю їх» (Бут. 48:9).

«Ось і діти – насліддя від Господа; нагорода від Нього – плід утроби» (Пс. 126:3)

Далі, у контексті Писання, ми можемо зрозуміти, що діти можуть служити прикладом для дорослих. Про це розповідає, наприклад, євангеліст Марк, коли описує подію благословення дітей, яких приносили до Господа:

---

¹ Феофан Затворник, свт. Толкования Посланий апостола Павла. Пастырские послания. / Святитель Феофан Затворник. М.: Саввино-Сторожевский ставропигиальный монастырь: Правило веры, 2005. С. 374.

«Приносили до Нього дітей, щоб Він доторкнувся до них; ученики ж не допускали тих, що приносили. Побачивши те, Ісус обурився і сказав їм: дозволяйте дітям приходити до Мене і не забороняйте їм, бо таких є Царство Боже. Істинно кажу вам: хто не прийме Царства Божого, як дитина, той не ввійде в нього. І, обнявши їх, покладав руки на них і благословляв їх» (Мк.10:13–16).

Релігієзнавець Іванов припускає, що учні забороняли приводити дітей до Ісуса Христа, вважаючи їх нездатними зрозуміти і сприйняти високі істини Царства Божого, і тому не хотіли обтяжувати Учителя такою, на їх погляд, неважливою справою. Христос же вказав на високе значення дитячої невинності і чистоти та важливість благословіння дітей як членів Царства Божого².

Наступне, про що слід пам'ятати батькам, це постійне піклування про своїх дітей: *«Коли ж хто про своїх і особливо про домашніх не піклується, той відрікся від віри і гірший за невірного» (1 Тим. 5:8).* Тобто можна сказати, що всякий чоловік, що не турбується про свою сім'ю, і дітей у тому числі, відрікся від віри Христової, адже головне для християнина – проявляти жертовну любов до близьких. Чому така людина гірша за язичника? Бо, за словами свт. Іоана Золотоустого, якщо б невірний порушив цю норму, то переступив би лиш закон природний, а вірний чинить ще й проти закону писаного³.

Далі увагу варто звернути на те, що батьки повинні не дратувати й виховувати дітей у законі Божому: *«І ви, батьки, не роздратовуйте дітей ваших, а виховуйте їх у вченні і наставлянні Господньому» (Еф. 6:4).* Причиною непослуху дітей можуть бути самі батьки, коли вимагають у них чогось несвоєчасного чи нерозумного. Проти

² Іванов А. В. Руководство к изучению Священного Писания Нового Завета. СПб., Изд.: «Воскресение, Лествица, Диоптра», 2002. С. 266–267.

³ Іоан Золотоустий, свт. Повне зібрання творінь святиителя Іоана Золотоустого в 12-ти томах, том 11 в двох книгах, книга 2 / Переклад українською мовою доктора богослів'я протоієрея Михаїла Марусяка під редакцією Патріарха Філарета (Денисенка). К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2012. С. 287.

цього і спрямовує апостол Павло свій заклик⁴. Святитель Іоан Золотоустий вважає, що ап. Павло тут дає вказівку, як зробити дитину послушною. З послання ми бачимо, що це залежить від батьків.

«Чи бачиш, – говорить святитель, – що, коли є духовне (добро), за ним з'явиться і плотське? Чи хочеш, щоб син твій був слухняним? З дитинства виховуй його «у вченні і наставлянні Господньому». Не думай, щоб слухання Божественних писань було для нього справою зайвою. Там він почує насамперед: «Шануй свого батька та матір» – слова, спрямовані до твоєї користі»⁵.

Часто сьогодні батьки запитують, а чи можна застосовувати покарання для дитини. Відповідь знаходимо в посланні до євреїв. Покарання дітей має бути з любов'ю:

«Сину мій, не нехтуй покаранням Господнім і не сумуй, коли він викриває тебе, бо Господь, кого любить, того карає; б'є кожного сина, якого приймає. Якщо ви терпите кару, то Бог поводить з вами, як із синами. Бо хіба є який син, якого не карав би батько?» (Євр. 12:6-7).

Тож, як бачимо, застосовувати якісь покарання до дитини бажано в спокійному стані, з любов'ю. Принципово важливим є, щоб дитина відчувала, що її люблять завжди, що б вона не вчинила, але це не означає, що все, що дитя робить, – добре. Якщо ви прийшли з роботи і бачите, як дитина щось натворила, відчуваєте переповнення злістю, не треба в цей же час реагувати, треба перечекати, аби здоровий глузд взяв верх над злістю, в іншому випадку наслідки будуть поганими і для батьків, і для дитини.

⁴ Іванов А. В. Руководство к изучению Священного Писания Нового Завета. СПб., Изд.: «Воскресение, Лествица, Диоптра», 2002. С. 730.

⁵ Іоан Золотоустий, свт. Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого в 12-ти томах, том 11 в двох книгах, книга 1 / Переклад українською мовою доктора богослів'я протоієрея Михаїла Марусяка під редакцією Патріарха Філарета (Денисенка). К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2012. С. 214–224.

Цитоване місце Павлового послання взяте з книги Притч (3:11-12). У давнину покарання вважалося найкращим методом виховання. Ап. Павло проводить паралель між покаранням дітей батьками і бідами, що стаються з попущення Божого з вірними. Відбувається це з метою виправлення, укріплення віри і напоумлення⁶.

Далі Священне Писання закликає батьків не дратувати своїх дітей. Про це мова йде в посланнях ап. Павла до ефесян і до колосян: «*І ви, батьки, не роздратовуйте дітей ваших, а виховуйте їх у вченні і наставлянні Господньому*» (Еф. 6:4); «*Батьки, не роздратовуйте дітей ваших, щоб вони не падали духом*» (Кол. 3:21). Ці настанови доповнюють одна одну. У першій цитаті бачимо залик не дратувати дітей і вказівку виховувати в Господеві, тобто в законі Божому, де головним є любов, а в другій цитаті бачимо вказівку на те, які можуть бути наслідки того, що батьки дратуватимуть своїх дітей – вони можуть падати духом, тобто відчувати розчарування і депресію. Надмірна ж печаль може привести до геть поганих наслідків. Тут варто пригадати кровозмісника, про якого ап. Павло згадує в першому і другому посланні до коринф'ян. У першому посланні він радить віддати його сатані на виснаження плоті (1 Кор. 5:5), а в другому посланні радить повернути до спілкування в громаді, аби його печаль не була надмірною. Коринф'яни, що тужили через гріх кровозмісника, послушали ап. Павла і відлучили його від церковного спілкування, тому Апостол просить «*простити його і втішити, щоб його не поглинула надмірна печаль*» (2 Кор. 2: 7), просить проявити до нього любов (там само, 2: 8) і прийняти його знов у церковне спілкування. Тобто, в обох випадках вірні мають керуватися саме любов'ю. Це ж стосується і виховання дітей⁷. Свт. Іоан Золотоустий, коментуючи настанови ап. Павла про те, що батьки не повинні дратувати дітей, говорить наступне: «*Вислів: "Не дра-*

⁶ Иванов А. В. Руководство к изучению Священного Писания Нового Завета. СПб., Изд.: «Воскресение, Лествица, Диоптра», 2002. С. 866.

⁷ Иванов А. В. Руководство к изучению Священного Писания Нового Завета. СПб., Изд.: «Воскресение, Лествица, Диоптра», 2002. С. 622; С. 661.

туйте" означає: не спонукайте їх до суперечок. Є випадки, у яких ви (батьки) повинні поступатися їм»⁸.

Що ж стосується дітей, то для них маємо повеління слухати і не лихословити своїх батьків: «Бо Бог заповідав: шануй батька й матір; і хто лихословить на батька чи матір, нехай смертю помре» (Мф.15:4); «Коли ж яка вдовиця має дітей або внуків, то вони спочатку нехай вчать шанувати свою родину і віддавати належне батькам, бо це угодне Богові» (1 Тим. 5:4). У першій цитаті євангеліст передає слова Господа, Який у бесіді з книжниками і фарисеями нагадує їм старозавітну заповідь про шанування батьків і докоряє за те, що їй вони трохи перекручували, вважаючи, що можна не послухатися батьків, сказавши, що мають намір принести дар Господеві. У другій же цитаті маємо пораду ап. Павла, яка дана Тимофієві стосовно дітей та онуків вдів (за законом вдова не могла вступити у право володіння спадщиною, залишеною чоловіком, а лише діти)⁹, але може стосуватися ця порада і всіх дітей.

Блаженний Феофілакт Болгарський, коментуючи це місце з першого послання до Тимофія, говорить, що цими словами Павло вчить дітей і онуків шанувати свою матір, забезпечуючи їй спокійне життя і достаток до їхньої смерті. Доглядати за батьками є справою богоугодною, отже, шанувати їх означає бути благочестивим і, навпаки, неповага до батьків – це нечестя. Шанувати батьків потрібно за те, що виховали й виростили, а це ап. Павло називає угодним Богові¹⁰.

І, наостанок, варто сказати про любов між батьками і дітьми в Господі. У євангеліста Матфея читаємо слова, сказані Господом, які викликають у читачів чимало запитань: «Хто любить батька чи матір більше, ніж Мене, недостойний Мене; і хто любить сина чи

⁸ Іоан Золотоустий, свт. Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого в 12-ти томах, том 11 в двох книгах, книга 1 / Переклад українською мовою доктора богослів'я протоієрея Михайла Маруська під редакцією Патріарха Філарета (Денисенка). К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2012. С. 216.

⁹ Кусьнеж В., свящ., Світ Біблії. Подорож батьківщиною Ісуса Христа. / Священник Володимир Кусьнеж. К.: «Кайрос», 2017. С. 71–77.

¹⁰ Феофілакт Болгарський, свт. Толкование на Апостол в трёх книгах. Книга 2 / Свяtitель Феофілакт Болгарский. М.: ООО «Лепта-Пресс», 2004. С. 334–335.

дочку більше, ніж Мене, недостойний Мене» (Мф. 10:37). Як це співставити з тим, про що йшлося вище? Дуже просто, цими словами Господь спонукає нас не любити ніщо мирське більше за Нього, не прив'язуватися надміру до того, що маємо у світі. Дуже гарно коментує ці слова Спасителя блаженний Августин. Ось що він говорить:

«Нехай батько каже: «Люби мене». Нехай мати каже: «Люби мене». На ці слова я відповім: «Замовкніть». Але хіба не справедливо те, про що вони просять? І чи не повинен я повернути їм те, що отримав? Батько каже: «Я породив тебе». Мати каже: «Я народила тебе». Батько каже: «Я навчив тебе». Мати каже: «Я вигодувала тебе». Мабуть, їхні слова справедливі, коли вони говорять: «Наповнюються силою крила його, але не відлітай боржником, поверни те, що ми раніше дали [тобі]». Давайте відповімо батькові і матері, справедливо говорите: «Люби нас», давайте відповімо: «Я люблю вас у Христі, але не замість Христа. Будьте зі мною в Ньому, але я не буду з вами без Нього». «Але нам не потрібен Христос», – кажуть вони. «Але мені потрібен Христос більше, ніж ви. [Невже] я подбаю про батьків і забуду Творця?»»¹¹.

Тобто, Христос для вірного має бути на першому місці, бо коли Бог в житті людини буде на першому місці, то все інше буде на своїх місцях.

Висновки. Отже, підсумовуючи, варто сказати наступне. Дитинство – це період духовного і фізичного зростання особистості. Завдання дорослих – допомогти дитині пройти цей шлях і утвердитися в добрі, пам'ятаючи, що діти найперше вчать не від слова, а від прикладу старших. Якщо батьки хочуть виховати достойного християнина, то передусім самі повинні бути такими. Найкраще цьому сприяє спільна молитва, читання Біблії, участь у

¹¹ Августин Аврелій, блж. Творіння в 6-ти томах, том 6 / Блаженний Августин Аврелій; під ред. Святейшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета; [пер. Архієпископа Сергія (Ярового), прот. Василя Лозовицького, прот. Ігоря Івасютина, свящ. Андрія Хром'яка, Владислава Фільмеса]. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2015. Т. 6. С. 490.

богослужіннях. Також, керуючись Священним Писанням, варто пам'ятати, що діти – це дар Божий, а дитячі якості можуть бути взірцем для дорослого. Батьки повинні постійно турбуватися про своїх дітей і навчати їх Закону Божому. Застосовувати покарання варто лише з любов'ю та не дратувати дітей. Дітям заповідається шанувати батьків і слухати їх, і головне – усе має відбуватися в любові, бо «хто любить іншого, той виконав закон» (Рим. 13:8).

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.
2. *Августин Аврелій, блж.* Творіння в 6-ти томах, том 6 / Блаженний Августин Аврелій; під. ред. Святейшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета; [пер. Архієпископа Сергія (Ярового), прот. Василя Лозовицького, прот. Ігоря Івасютина, свящ. Андрія Хром'яка, Владислава Фульмеса]. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2015. Т. 6. 830 с.
3. *Іоан Золотоустий, свт.* Повне зібрання творінь святиителя Іоана Золотоустого в 12-ти томах, том 11 в двох книгах, книга 1 / Переклад українською мовою доктора богослів'я протоієрея Михайла Марусяка під редакцією Патріарха Філарета (Денисенка). К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2012. 566 с.
4. *Іоан Золотоустий, свт.* Повне зібрання творінь святиителя Іоана Золотоустого в 12-ти томах, том 11 в двох книгах, книга 2 / Переклад українською мовою доктора богослів'я протоієрея Михайла Марусяка під редакцією Патріарха Філарета (Денисенка). К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2012. 566 с.
5. *Феофілакт Болгарський, свт.* Толкование на Апостол в трёх книгах. Книга 2 / Святитель Феофілакт Болгарський. М.: ООО «Лепта-Пресс», 2004. 644 с. (2-е, исправленное).
6. *Феофан Затворник, свт.* Толкования Посланий апостола Павла. Пастырские послания. / Святитель Феофан Затворник. М.: Саввино-Сторожевский ставропигиальный монастырь: Правило веры, 2005. 859 с.
7. *Іванов А. В.* Руководство к изучению Священного Писания Нового Завета. СПб., Изд.: «Воскресение, Лествица, Диоптра», 2002. 912 с.
8. *Кусьнеж В., свящ.,* Світ Біблії. Подорож батьківщиною Ісуса Христа. / Священник Володимир Кусьнеж. К.: «Кайрос», 2017. 300 с.

References:

1. *Bibliia*. Knyhy Sviashchenoho Pysannia Staroho i Novoho Zavitu. Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii UPTs KP, 2007. 1416 s.
2. *Avhustyn Avrelii, blzh.* (2015). Creation in 6 volumes, vol. 6 / *Blazhennyi Avhustyn Avrelii; pid. red. Sviatiishoho Patriarkha Kyivskoho i vsiiei Rusy-Ukrainy Filareta; [per. Arkhim Serhiia (Iarovoho), prot. Vasylia Lozovytskoho, prot. Ihoria Ivasiutyna, sviashch. Andriia Khromiaka, Vladyslava Fulmesa]*. K.: Vydavnychi viddil Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu [in Ukrainian].
3. *Ioan Zolotoustyi, svt.* (2012). The Complete Works of St. John Chrysostom in 12 volumes, volume 11 in two books, book 1 / *Pereklad ukrainskoiu movoiu doktora bohoslivia protoiieria Mykhaila Marusiaka pid redaktsiieiu Patriarkha Filareta (Denysenka)*. K.: Vydavnychi viddil Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu [in Ukrainian].
4. *Ioan Zolotoustyi, svt.* (2012). The Complete Works of St. John Chrysostom in 12 volumes, volume 11 in two books, book 2 / *Pereklad ukrainskoiu movoiu doktora bohoslivia protoiieria Mykhaila Marusiaka pid redaktsiieiu Patriarkha Filareta (Denysenka)*. K.: Vydavnychi viddil Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu [in Ukrainian].
5. *Feofylakt Bolharskyi, svt.* (2004). Interpretation of the Apostle in three books. Book 2 / *Sviatytel Feofylakt Bolharskyi*. M.: OOO «Lepta-Press» [in Russian].
6. *Feofan Zatvornyk, svt.* (2005). Interpretations of the Epistles of the Apostle Paul. Pastoral Epistles. M.: Savvyno-Storozhevskiy stavropyhyalnyy monastyr: Pravylo veru [in Russian].
7. *Ivanov A. V.* (2002). New Testament Scripture Study Guide. SPb., Yzd.: «Voskresenye, Lestvytsa, Dyoptra» [in Russian].
8. *Kusnezh V, sviashch.* (2017). The Bible World. Journey to the Motherland of Jesus Christ / *Sviashchenyk Volodymyr Kusnezh*. K. [in Ukrainian].